

Aeneas, en græsk helt i et romersk nationalepos?

af Mette Christiansen

Grækerne havde deres fælles mytiske fortid smedet i det homeriske hexameter, som hyldede ikke blot κλέα ἀνδρῶν, ‘mænds ry’, men også det ganske Hellas’ κλέος. De to eper, *Iliaden* og *Odysseen*, malede en fjern fortid i guld og purpur, hvor himmelen var tættere på jorden, og sfæren mellem gud og menneske var mulig at gennembryde. På foranledning af Augustus selv, der i kølvandet på sin sejr over Marcus Antonius i 31 f.Kr. ønskede sine militære bedrifter opført i poesiens marmor, spandt Vergil sit epos, *Aeneiden*, på den løse tråd fra *Iliadens* 20. bog vers 306–8:

ἤδη γὰρ Πριάμου γενεὴν ἤχθηρε Κρονίων·
νῦν δὲ δὴ Αἰνείαιο βίη Τρώεσσιν ἀνάξει
καὶ παίδων παῖδες, τοί κεν μετόπισθε γένωνται.¹

Vergil har grebet den prospektive konjunktiv i det græske verballed *γένωνται* og, så at sige, gjort den til indikativ. Han formede Aeneas-myten, som allerede var kendt af romerne,² og bandt den sammen med de øvrige myter om Roms grundlæggelse: Romulus og Remus, og historien om Lavinium og Alba Longa. Ved at lade romerne udspringe af Venus’ skød, i kraft af hovedpersonen Aeneas’ byrd, sporede han sit folks og sit lands genealogi tilbage til den heroiske tidsalder. Han skabte *pater Aeneas*, og “dokumenterede” Augustus’ guddommelige blodlinje.³

I *Aeneidens* 1. bog, vers 234–37, lader Vergil gudinden Venus henvise til samme profeti, som vi læste i Homer ovenfor:

-
1. “For Kronion hader bestandig Priamos’ slægt, men nu vil Aeneas’ magt og hans børns børn, som skal fødes i fremtiden, regere trojanerne.” Jeg har anvendt Contes udgave fra 2005 af *Aeniden*, samt Allen og Monros 3. udgave af *Iliaden* fra 1959, og Allens 3. udgave af *Odysseen* fra 1959. Alle oversættelser fra latin og græsk er mine egne.
 2. Jf. *Afrodite Hymnen* vv. 196–202.
 3. *Aen.* 1.286–88 samt 6.756 ff.

certe hinc Romanos olim uoluentibus annis,
hinc fore ductores, reuocato a sanguine Teucrici,
qui mare, qui terras omnis ditione tenerent,
pollicitus⁴

Med sit nationalepos skabte Vergil et romersk sidestykke til Homer, og ikke blot det, han støbte digtet i samme form som de homeriske digte. Neoterikerne havde ganske vist forkastet den romerske tendens til (fuldstændig) *imitatio Graeca*,⁵ men Vergil lod sin tids poetiske jetsset om sit. Han genskabte og finpudsede det latinske epos, hvis kompositionelle grundsten Ennius mere end hundrede år forinden havde lagt.⁶ I denne artikel stiller jeg spørgsmålet, om Vergils Aeneas ligeledes er en *imitatio Graeca*? Og om Vergil lader ham besidde egenskaber fremmede for den græske helt? I så fald hvilke?

For at besvare disse spørgsmål, laver jeg en komparativ analyse af karakteren Aeneas og det græske episke helteideal, som det er repræsenteret i de homeriske helte Achilleus og Odysseus. Jeg har udvalgt netop disse to karakterer, da de begge blev dyrket som helte i arkaisk og klassisk tid, og fordi de hver især repræsenterer en særegen heltetype. Achilleus er *Iliadens* hovedperson og helten *par excellence*, mens Odysseus, den eponyme helt i *Odysseen*, repræsenterer en mere atypisk helteskikkelse, end den vi ser i *Iliaden*. Helteidealet i *Odysseen*, som det er repræsenteret af Odysseus, består snarere i vid og snuhed, og står derved i kontrast til vreden og vildskaben hos Achilleus.

For at kunne sammenholde Aeneas-karakteren med det græske helteideal, som det altså er repræsenteret i Homer via Achilleus og Odysseus, har jeg, med afsæt i netop de to helte, opstillet en række karakteristika for den homeriske helt. Formålet med denne artikel er således følgende: Ud fra en karakteristik af de to homeriske helte Achilleus og Odysseus, opstilles en liste med karakteristika for den græske episke helt. Med denne liste som *referendum* sammenlignes Aeneas med Achilleus og Odysseus, for at se, hvor han skulle efter-

4. "Herfra vil med sikkerhed i fremtiden komme romerske ledere, når årene er henrullede, af teukrisk blod, som vil beherske hav og den hele jord med magt, som du lovede"

5. Conte (1999), p. 281.

6. Harrison (2005), pp. 20–21.

leve eller afvige fra det græske episke helteideal, og hvorvidt Aeneas altså er en græsk helt i et romersk nationalepos.

Komparativ analyse af helteskildringen i Homer og Vergil

Den homeriske helt

En komparativ analyse af denne type har naturligvis sin "achilleshæl," da det er svært at opstille et paradigme for, hvad en helt, en ἥρως, præcis er for en størrelse.⁷ Nedenstående liste af karakteristika for den homeriske helt er derfor sammenstykket gennem litterær analyse og altså ikke funderet i en egentlig definition af den homeriske helt eller et egentligt homerisk helteideal. Diskussionen om hvorvidt et sådan overhovedet eksisterer, vil jeg overlade til andre. Når jeg fremover bruger begreberne 'helteideal' eller 'homerisk helt,' mener jeg altså de karakteristika, som henholdsvis Achilleus og Odysseus repræsenterer, og som udgør nedenstående punktliste. Analysen er således litterær, ikke lingvistisk.

På baggrund af en litterær analyse af de to største homeriske helte, Achilleus og Odysseus, kan opstilles følgende karakteristika for den homeriske helt:

1. Hans gener kan på den ene eller anden måde føres tilbage til en gud.
2. Han har overmenneskelige evner, såsom enorm fysisk styrke, stort mandsmod og en uimodståelig seksuel tiltrækningskraft.
3. Han er rig.
4. Han har en mission, hvis opfyldelse kompliceres af en række udfordringer.
5. Han er i kvindernes vold.
6. Han er en "byomstyrtende" kriger.
7. Han er i sine følelsers vold.
8. Hans mål i livet er at forevige sit navn.
9. Han er ikke bange for at dø, men bange for at dø uden at have sikret sig et ry.

7. For en grundig gennemgang af ordets semantik, se Miller (2000) pp. 3ff.

Den følgende analyse afspejler ovenstående punktliste.

Guddommelig æt

Det er naturligvis ikke alle de græske helte, der er halvguder ligesom Herakles, Perseus eller Asklepios,⁸ men ikke desto mindre er dette at være søn af en gud, eller på anden måde at kunne føre sin slægt tilbage til en gud, centralt for forståelsen af den græske helt. For, som vi skal se, er heltens dichotomi, at han er halvt gud og halvt menneske, en vigtig del af hans person. Han besidder på den ene side en guddommelig styrke, og på den anden side en menneskelig umiddelbarhed. Han er voldsom og ekstrem, men ligesom menneskene er han styret af følelser, som digtets publikum – til tider – kan identificere sig med. Helten er en gudelignende mand,⁹ der i kraft af sin “guddommelige arvemasse” har en enorm fysisk styrke, med hvilken han kan cementere den status og rigdom, som han har arvet fra sin jordiske familie.

Første gang Vergil nævner Aeneas’ slægt, er det ganske subtilt. Venus henvender sig til Zeus, for at bede ham om at skåne Aeneas fra Junos vrede og omtaler ham som *meus Aeneas*.¹⁰ Endelig får vi dog klart at vide, at Aeneas er Venus’ søn i vv. 405–6, da hun åbenbarer sig for ham: *ille ubi matrem agnovit*.¹¹ Vergil har altså anvendt Aeneas’ genealogi, som vi kender den fra *Iliadens* 2. bog, vers 819, hvor vi første gang møder helten:

Δαρδανίων αὐτ’ ἦρχεν ἐὺς παῖς Ἀγχίσαο,
Ἄινείας, τὸν ὑπ’ Ἀγχισῆ τέκε δὴ Ἀφροδίτη,
Ἴδης ἐν κνημοῖσι θεὰ βροτῶ εὐνηθείσα,¹²

8. Herakles blev desuden senere en fuldbyrdet gud og optaget i det græske *pantheon*.

9. Jf. epiteterne *δῖος* og *θεοειδής*.

10. *Aen.* 1.231.

11. “straks genkender han sin moder.” I vers 380 står ganske vidst “et genus ab Iove summo”, som dermed også nævner Aeneas’ slægt. Conte mener dog, at det er en interpolation fra 6.123, hvor der står “et mi genus ab Iove summo.” Jeg accepterer Contes læsning, og udelader derfor verset fra min gennemgang.

12. “Den brave søn af Anchises, Aeneas, anførte dardanerne, han som Anchises og Afrodite avlede, da gudinden favnede en dødelig på Idas tinder,”

Aeneas er ikke blot af en guddommelig slægt, han er søn af gudinden Venus. Dermed falder Aeneas altså, genealogisk, i samme kategori som Herakles, Pelops og Asklepios, men også Achilleus. Det er imidlertid interessant, at Aeneas, som mildest talt har en birolle i *Iliaden*, har så flot en genealogi. End ikke trojanernes ypperste prins, Hektor, kan pryde sig med så fine gener. Dog kan han og den ganske troiske slægt – med lidt god vilje –, spore sine aner tilbage til Tros, og dermed videre tilbage til selveste Zeus.¹³ Som det indledende citat fra *Iliadens* 20. bog viste os, har Aeneas dog en vigtig opgave at udføre: Han skal grundlægge det nye Troja.¹⁴ Aeneas' hovedrolle udspilles ikke i *Iliadens* narrativ, men ligger “ude i fremtiden,” og derfor griber Poseidon ind og redder ham fra at blive dræbt af Achilleus i *Iliadens* 20. sang, for kun derved kan Zeus' vilje ske.¹⁵

Aeneas måler sig altså genealogisk med den homeriske idealhelt, og overgår vel i virkeligheden Achilleus' byrd, da Afrodite må siges at være en højere rangerende gudinde end Thetis.¹⁶ Vergil har således brugt Aeneas-myten fra *Iliaden*, hvor han rent faktisk er en ἥρως og benævnes som sådan.

Ekstrem natur

Den græske helt er kendetegnet ved sin “ekstreme natur.” Helten har et enormt mandsmod, som svarer til hans ligeså enorme fysiske styrke, såvel som hans uimodståelige ydre. Alt i en grad, som det ikke er muligt for en normal dødelig at have eller opnå.

Om Aeneas' udseende udtaler Vergil sig sparsomt. Han beskrives sjældent konkret, men oftest i analogi eller indirekte gennem epiteter og tiltale. I 4. bog, hvor Didos forelskelse, antændt af Venus, blusser op, lader Vergil os se Aeneas gennem Didos øjne. Hun bemærker Aeneas' “stærke bryst,” og hvordan han “bærer sit hoved.”¹⁷ Hun bliver faktisk så

13. Jf. *Aen.* 5.45. For en oversigt over den trojanske slægt, se Tortzen (2004), pp. 202–3, samt i øvrigt *Iliaden* 20.215–242.

14. Jf. *Afrodite Hymnen*, særligt vv. 196–97.

15. vv. 301–05: “μή πως καὶ Κρονίδης κεχολώσεται, αἶ κεν Ἀχιλλεύς | τόνδε κατακτείνῃ· μόριμον δέ οἱ ἔστ' ἀλέασθαι, | ὄφρα μὴ ἄσπερμος γενεὴ καὶ ἄφαντος ὄληται | Δαρδάνου, ὃν Κρονίδης περὶ πάντων φίλατο παίδων | οἱ ἔθεν ἐξεγένοντο γυναικῶν τε θνητάων.”

16. Jf. *Il.* 20.106.

17. *Aen.* 4.11: “forti pectore og ore ferens.”

bjergtaget af Aeneas, at hun føler, at han som den eneste vækker hendes følelser, *solus hic inflexit sensus*.¹⁸

Kort forinden Junos dystre plan lykkes, og Fama kan sprede rygten om Dido og Aeneas' affære,¹⁹ står en længere beskrivelse af Aeneas, da han tilslutter sig Didos følge, og drager på jagt.²⁰ Heri beskrives Aeneas som den smukkeste, *pulcherrimus*, blandt mændene tilstede, og han sammenlignes med guden Apollon, som blandt mange ting var kendt for sin skønhed og statur. Lignelsen leder endvidere tanker hen på Vergils idealtilværelse, det bukoliske liv, hvilket yderligere understreger idyllen og skønheden i både natur og helt. Som en anden Apollon, der endelig er kommet hjem til sit Delos, spadserer Aeneas ubekymret, og fra hans uimodståelige hoved lyser en stor skønhed.²¹ Ligeledes i 1. bog sammenlignes Aeneas i v. 588 med en gud i udseende: Venus lader den tåge, som skjuler ham og Achates, lette og "Aeneas stod og skinnede klart i lyset, hans ansigt og skuldre lig en guds; for hans moder havde åndet sit afkom særlig skønhed i håret, samt ungdommelig glød og kulør, og i øjnene gnist."²² Som kronen på værket afslutter Vergil beskrivelsen af Aeneas med en lignelse, hvor han sammenligner Venus' "kreation" med en *chryselefantin*-statue, som tager form i mesterens hånd. Aeneas er således gjort af det samme stof som gudestatuer.

Aeneas' fysik beskrives endvidere som *magnus*, *ingens* og *sublimis*, stor, enorm og opøjet.²³ Alle er de prædikater, der genspejler det græske *πελώριος*, *enorm*, som beskriver Achilleus,²⁴ og som understreger heltens gudelignende dimensioner. Ligesom Aeneas fremstilles som Apollon i citatet ovenfor, ser vi desuden i *Iliadens* 18. sang, hvordan Achilleus transformeres:

18. *Aen.* 4.22.

19. *Aen.* 4.173.

20. *Aen.* 4.141–50.

21. Her har jeg gengivet *decus* med 'stor skønhed', men det kan også betyde 'stolthed' eller 'glans'.

22. "restitit Aeneas claraque in luce refulsit | os umerosque deo similis; namque ipsa decoram | caesariem nato genetrix lumenque iuuentae | purpureum et laetos oculis adflarat honores."

23. *magnus*: *Aen.* 1.675, 9.787; *ingens*: 8.366; *sublimis*: 12.788.

24. *Il.* 21.527 og 22.92. Se også Miller (2000), p. 193.

ἀμφὶ δὲ οἱ κεφάλῃ νέφος ἔστρεφε διὰ θεάων
κρύσειον, ἐκ δ' αὐτοῦ δαίε φλόγα παμφανώωσαν.²⁵

Achilleus sprænger, så at sige, den ramme som det homeriske digt har placeret ham i; han er ikke længere menneskelig, i dette øjeblik er han en gud. Ligeledes så vi ovenfor, hvordan Vergil fremstiller Aeneas som en gud, og lader Dido erkende at denne mand må være guddommelig.²⁶ Citatet fra *Iliaden* skildrer ganske vist en anden situation, idet Achilleus er opflammet af vrede og sorg, fordi Patroklos er blevet dræbt, mens Aeneas befinder sig i en tilstand af fred, men fælles for de to beskrivelser er det guddommelige lys, der skinner fra deres hoveder.

De ovennævnte prædikater, *magnus*, *ingens* og *sublimis*, angiver naturligvis også Aeneas' fysiske styrke, som Dido også bemærkede, da hun beundrede hans stærke bryst. I 7.234 kan vi læse om hans stærke arm,²⁷ og i 12.919–21 griber Aeneas sin dødbringende lanse, og slynger den afsted med hele sin krops kraft: “Og aldrig brølede sten fra bliden sådan, og heller ikke drønedede tordenskrald med sådan kraft.”²⁸ Aeneas' lanse kommer med så megen kraft, at den gennemborer Turnus' skjold og kyras,²⁹ og hans styrke overgår altså her selv naturens kræfter. Versene leder tankerne hen på *Iliadens* 19. sang, vv. 387–91, hvor Achilleus griber sin lanse, som er lavet af Pelions ask,³⁰ og som “ingen af alle danaerne kunne magte; Achilleus alene forstod at håndtere den.”³¹ En lignende demonstration af imponerende fysisk styrke finder vi i *Odysseens* 8. sang vers 186ff. Odysseus er nået til phaiakernes land, og opmuntres til kampe af Laodamas, kongens søn, der drillende prikker til Odysseus' forfængelighed ved at forklejne hans fysik. Da Odysseus er blevet

25. *Il.* 18.205–214: “Hans hoved bekransede den guddommeligste gudinde med en gylden sky, og fra ham lyste en strålende flamme.

26. *Aen.* 4.12.

27. “dextramque potentem”.

28. “telum Aeneas fatale coruscat, | [...] et corpore toto eminus intorquet.”

29. *Aen.* 12.925–26: “recludit | loricae et clipei extremos septemplicis orbis”.

30. Den selvsamme lanse som Achilleus næsten formår at dræbe Aeneas med i *Iliadens* 19. bog vv. 275–282.

31. “τὸ μὲν οὐ δύνατ' ἄλλος Ἀχαιῶν | πάλλειν, ἀλλά μιν οἶος ἐπίστατο πῆλαι Ἀχιλλεύς.”

tilpas provokeret, griber han en diskos, der både er større, tykkere og mere massiv, end dem phaiakerne plejede at kaste.³² Ikke nok med det flyver den fra hans senede arm med lethed, og rammer jorden langt uden for den afmærkede bane.³³ Aeneas udviser altså, ligesom sine homeriske modstykker, en næsten overmenneskelig styrke.

Endvidere skildres Aeneas' styrke, og ikke mindst hans mod, i 2. bog, da han vil bære sin far ud af Troja på sine skuldre, og da han senere forvisser Anchises om, at det ikke vil være ham en byrde.³⁴ Da de endelig flygter i vers 723, griber Iulus Aeneas' hånd, og Anchises bærer penaterne. Foruden sin rustning har Aeneas altså en del at bære på, omend man må formode, at Anchises, der er en gammel mand, ikke vejer alverden.³⁵

Aeneas' styrke kan vi også læse om i *Iliadens* 20. sang, hvor han løfter en kampesten, "som ej to dødelige mænd, der lever nu, kunne bære."³⁶ Ligesom Odysseus kaster Aeneas den tunge sten *med lethed*.³⁷ Betegnelsen af mændene som *βροτοί*, dødelige, understreger yderligere Aeneas' overmenneskelige styrke. Vergil har således videreudviklet et allerede eksisterende karakteristikum ved Aeneas, og inddraget det i sit epos.

Rigdom

Fra sin moder, Venus, fik Aeneas altså guddommelige gener, men fra sin far arvede han status og rigdom.

32. *Od.* 8.187–88.

33. *Od.* 192–93.

34. *Aen.* 2.707–08.

35. Horsfall (2008), pp. 498–99) mener dog, at vv. 705–95 i bog 2 bør udelades, og at teksten fint hænger sammen, hvis man skærer passagen fra. Men hvad enten passagen er en interpolation eller ej, ændrer det dog ikke ved det faktum, at Aeneas bærer sin fader ud af Troja, eftersom vi også får den oplysning i bogens sidste verselinje. Der er dog flere ting, der taler for, at Horsfall har ret. Aeneas siger i vers 740, at han aldrig så Kreusa igen, men det gør han jo rent faktisk i Hades. Endvidere fortæller Kreusa i vers 781 Aeneas, at de skal til Hesperien, men ingen refererer til hendes ord, da Aeneas i 3.163, får at vide af penaterne, at det er der, han skal hen. Blot Kassandras varsel gengives.

36. *Il.* 20.286–87

37. "ῥέα πάλλε".

Både Achilleus og Odysseus er konger. Achilleus hersker over myrmidonerne, mens Odysseus er konge af Ithaka. Det at være konge er i de homeriske digte synonymt med at være hærfører.³⁸ Kongen kæmper således i forreste geled, han er med andre ord *πρόμαχος*. Naturligvis er kongetitlen forbundet med rigdom i sig selv, men den rigdom, der særlig kendetegner den homeriske helt, er hans krigsbytte. Lad os se på Achilleus: Han er ikke alene rig, fordi han er konge over myrmidonerne, hans formue øges i takt med alle hans sejre på slagmarken. Krig var nemlig et middel til at øge sin formue, og naturligvis et fysisk manifest af hærførerens styrke. I *Iliadens* 23. sang afholdes gravlegene for Patroklos, og priserne kommer fra Achilleus' formue, hans krigsbytte.³⁹ De prægtige gaver, som han altså forærer væk til de respektive vindere, vidner i høj grad om hans rigdom og succes på slagmarken, og naturligvis om hans evne til at lede sine mænd til sejr.

Aeneas bliver selv konge, kort før han ankommer til Dido i Karthago, da Anchises dør.⁴⁰ Efter Trojas fald og trojanernes flugt har Aeneas dog ikke noget kongerige at overtage efter sin fader, men får til gengæld det fulde ansvar for trojanerne. Aeneas mistede altså sin formue og sit hjem, da Troja faldt, og i en vis forstand også sin identitet. Men i 3.482–492 møder han Hektors kone Andromache, som i Aeneas genkender sin søn Astyanax, og beder ham tage *dona extrema tuorum*,⁴¹ "Dine sidste gaver." Ved denne handling giver Andromache ikke blot Aeneas sin slægts, den kongelige families, gaver, men hun giver ham også ansvaret for at føre slægten videre, som var han hendes egen søn. Aeneas får altså en ny identitet: Han skal grundlægge Troja på ny, og videreføre den troiske slægt.⁴² *Pater Aeneas* skabes.

Vergil har skabt et *Leitmotiv*⁴³ i 5. bog, vv. 104–603, hvor Aeneas afholder gravlege for sin afdøde fader, Anchises. Ligesom Achilleus er han leder af legene, og fordeler priserne, som han synes bedst. Det er imidlertid svært at læse ud af teksten, om priserne kommer

38. Jf. Arist. *Pol.* III.14 1285a7–14.

39. *Il.* 23.259.

40. *Aen.* 3.707–18.

41. *Aen.* 3.488.

42. Jf. *Aen.* 2.293.

43. Knauer (1964), p. 98. *I.e.* en passage, som i sin komposition og i sit indhold er lig en passage i en anden tekst, i dette tilfælde i Homer.

fra Aeneas' formue – formentlig de gaver han har fået fra Dido – eller om det er Acestes, der stiller dem til rådighed. Vi ser dog i 11. bog, at Aeneas har erhvervet sig rigdomme i form af krigsbytte fra laurentierne, da han gavmildt skænker gaver til Pallas' ligbål.⁴⁴ Endvidere iklæder han Pallas, de kåber, Dido vævede til ham i guld og purpur, og som han må have taget med sig, da han forlod Karthago. Aeneas har altså i løbet af *Aeneiden* generhvervet sig rigdom, omend den sjældent nævnes, og læseren ved da også, at den største rigdom venter på Aeneas med nygrundlæggelsen af Troja.

Som nævnt i indledningen har Vergil bygget videre på karakteren Aeneas, som er kendt fra *Iliaden*. Listens tre første punkter opfylder Aeneas derfor allerede, da han i *Iliadens* narrativ er en ἥρως. Vi kan derfor ikke sige, at Vergil har skabt sit epos' helt i overensstemmelse med punkt 1, 2 og 3, da den homeriske digter allerede havde lagt kimen til Aeneas-karakteren. Vergil har derimod nøje udvalgt sin hovedperson og bygget videre på de allerede eksisterende karakteristika, som repræsenterer Aeneas.

Udfordringerne

Helten har en mission, som ofte spiller en væsentlig, hvis ikke afgørende rolle i eposset. Odysseus' mission er at komme hjem til Ithaka i live og gense sin familie. Achilles' mission er i begyndelsen at jævne Troja med jorden, og derved vinde hæder og sikre sig rigdomme, men da Hektor slår Patroklos ihjel, bliver hans eneste mission at hævne sin elskede vens død ved at dræbe Hektor. Hans personlige hævnstøt overtager dels hans eget og dels epossets tidligere hovedmotiv, og Trojas fald bliver således blot en rammefortælling, hvis udfald vi ikke hører mere om.

44. *Aen.* 11.79 ff.

Heltens vej til sit endelige mål kompliceres af en række forhindringer. Han skal med andre ord igennem en slags ‘dannelse rejse’, som presser ikke blot hans fysik, men også hans sind til det yderste.⁴⁵ Aeneas’ rejse fra Troja mod Latium i bøgerne 1–6 er kendt som “*Aeneidens* Odysseé.”⁴⁶ Og da plottet både indholdsmæssigt og kompositorisk afspejler *Odysseen*, er det derfor oplagt at sammenligne Aeneas med netop Odysseus. I det følgende analyserer jeg derfor karakteren Aeneas i *Aeneidens* seks første bøger i henhold til Odysseus i *Odysseen*.

Odysseen tilhører den genre inden for epikken, der kaldes *nostoi*, altså hjemfarts-historier. I *Aeneidens* 1. sang slår Vergil dette tema an i prooimiets *profugus* samt *multum iactatus*,⁴⁷ der begge bringer mindelser om *Odysseens* πολύτροπος og μάλα πόλλα πλάγχθη i epossets to første verselinjer.⁴⁸ Vergil laver et såkaldt *Leitmotiv* til *Odysseen*, og indbyder læseren til at ihukomme det nok mest berømte *nostoi*-epos. Lad os se, hvordan Aeneas fremstilles i forhold til sit homeriske forlæg.

1. bog slutter med, at den allerede forelskede Dido beder Aeneas fortælle sin historie, og 2. bog begynder således med et narrativ i narrativet om Trojas fald. Vergil har altså lavet en kompositorisk parallel til *Odysseen* 9–12, hvor Odysseus fortæller om sine oplevelser. Aeneas’ vidneberetning viser os, hvordan han selv oplevede krigen, og dermed hvordan Vergil ønsker, at vi oplever den. Men det er også en beretning om Aeneas’ ilddåb i

45. Der er delte meninger om, hvorvidt Aeneas gennemgår en såkaldt ‘Charakterentwicklung’, som Heinze (1915), pp. 271–80 foreslår, eller det er de ydre omstændigheder, der viser os sider af Aeneas, som han bestandig har rummet fra sin rejses begyndelse til *Aeneidens* slutning, som foreslået af Viktor Pöschl og Erich Burck i henholdsvis Pöschl (1968) pp. 54 ff. og i Burck (1966), pp. 233–69. Når jeg bruger ordet ‘dannelse rejse’ er det derfor med det forbehold, at det ikke skal forstås som en klassisk ‘Charakterentwicklung’, men snarere en rejse, hvorpå helten altså må vise sine talenter på rejsen mod sit endelige mål – dette uanset om han måtte rumme talenterne på forhånd eller udvikler dem på rejsen.

46. Som G.N. Knauer dog rigtig nok påpeger, bør udsagnet præciseres. I sin artikel “Vergil’s *Aeneid* and Homer” har han på 24 siders prosa fremstillet de respektive homeriske kilder til *Aeneiden* 1–6. Jeg har her forsøgt at kondensere hans undersøgelser: *Aen.* 1 svarer til *Od.* 5.263–8.586 samt 10.1–468; *Aen.* 2 og 3 svarer til *Od.* 9–12; *Aen.* 4 svarer til *Od.* 5.1–281; *Aen.* 5.42–603 svarer til *Od.* 8.98–234 (samt *Il.* 23), og *Aen.* 5.700–871 svarer til *Od.* 10.469–574; *Aen.* 6 svarer til *Od.* 11. Det vil altså sige, at Vergil har brugt bøgerne 5–12 af *Odysseen*, 1/3 af hele *Odysseen*, som forlæg. Herved er ‘Telemachien’ i bog 1–4 samt bøgerne 12–24 udeladt. Se Knauer (1964), pp. 98–103 især.

47. *Aen.* 1.1–3; “flygtende” samt “drevet vidt omkring”.

48. *Od.* 1–2; “omflakkende” og “drevet vidt og bredt”.

rollen som sit folks leder. Vi ser igennem fortællersynsvinklen, hvordan Aeneas' rolle ændres fra at være en del af den samlede troiske styrke til at være den ledende figur med ansvaret for at sikre trojanernes overlevelse, da skildringen skifter fra 1. person pluralis til 1. person singularis. Der er flere interessante elementer i dette fortællertekniske skift. Dels fortæller Vergil os indirekte, at det ikke er én persons skyld, at hesten føres ind i Troja, og lader derfor Aeneas fremstille det på den måde. Men genistregen ligger i, at vi ubevidst opfatter narrativet i 1. person pluralis som en objektiv skildring, hvis hovedtræk vi kender fra *Odysseen* 4.265–289, hvor Menelaos livligt fortæller, hvordan det var at sidde inde i hesten, samt fra 8.500–520, hvor skjalden Demodokos synger om slaget.

Historien var naturligvis kendt for romerne, men Vergil formår at forme den på en måde, så det ikke længere handler om Odysseus' genistreg, men om det moralsk forkastelige i, med fuldt overlæg, at narre sin fjende. Vergil viser os endvidere, at svig og snuhed ikke er "tilladt i krig", da han lader Coroebus opmuntre til, at trojanerne iklæder sig de faldne grækernes rustninge og våben, og lægger ham følgende ord i mund: "snuhed eller dyd, hvem spørger dertil foran en fjende?"⁴⁹ 34 verselinjer senere lyder det så: "som den første (...) falder Coroebus."⁵⁰ Hans snuhed straffes kontant med død.

I *Aeneidens* første seks bøger er der en gennemgående underliggende kommentar til Odysseus' lederskab i kraft af Aeneas' handlinger. Vi ser blandt andet kontrasten mellem Aeneas' og Odysseus' lederskab i fortællingen om Achamenides i 3. bog vv. 588–691, da Aeneas ankommer til Kyklopernes Strande. Her møder han Achaemenides, som er blevet glemt af Odysseus, og har været strandet der i tre måneder.⁵¹ Passagen har været genstand for megen opmærksomhed på grund af dens mange ligheder med historien om Sinon i 2. bog. Enkelte forskere, som G. Highet og J.W. Mackail,⁵² har ment, at lighederne var så store, at det har været meningen, at den ene af de to passager skulle redigeres kraftigt eller helt slettes, men jeg er enig med Heinze og Ramminger i, at passagen tegner et rørende

49. *Aen.* 2.390: "dolus an uirtus, quis in hoste requirat?"

50. *Aen.* 2.424–26: "primusque Coroebus (...) procumbit;"

51. *Aen.* 3.617–18 og 3.645. Hvilket i øvrigt placerer Aeneas og Odysseus på Middelhavet på nogenlunde samme tidspunkt.

52. Highet (1972), pp. 28–29 og Mackail (1930), p. 516.

billede af trojanernes tillid og medmenneskelighed: På trods af at de tidligere blev forledt af Sinon, stoler de på Achaemenides og hjælper ham.⁵³ Endvidere nævnes Achaemenides ikke i *Odysseen*, og man må derfor formode, at Vergil har skabt scenen og karakteren Achaemenides med et formål, nemlig at danne en kompositorisk parallel til Sinon-pas-sagen. Trojanerne, primært Aeneas og Anchises, fremstilles som tillidsfulde og ansvarsbevidste, da de giver Achaemenides gæstevenskab og anerkender ham som en af deres egne, på trods af at han er græker. Deres *humanitas* står derved i skærende kontrast til den ansvarsløshed, som Vergil lader Odysseus repræsentere ved ikke blot at efterlade en mand, men ligefrem at glemme ham.

Den indirekte kritik af Odysseus som leder fortsætter. Fortællingen om Polyphem, som står som et af de bedste vidnesbyrd om Odysseus' skarpe vid, viser, at Odysseus tænker mere på sig selv end på sine mænd. For selvom hans mænd indtrængende beder ham om at drage videre i al hast, når de har taget for sig af ost og kvæg,⁵⁴ er Odysseus styret af sin nysgerrighed, og beslutter sig for, at han vil se kyklopen. Han håber tilmed på at modtage en gæstegave.⁵⁵ Prisen for hans nysgerrighed bliver seks af hans mænd,⁵⁶ og hans gæsteforæring bliver, at kyklopen vil spise ham som den sidste!⁵⁷ Hans genistreg, at kalde sig for Ingen,⁵⁸ blegner, da han til sidst råber både sit navn, patronymikon og sit hjemland tilbage til Polyphem, fordi han alligevel ikke kan leve med, at hans dåd skal gå ubesunget hen. Den indirekte kritik af Odysseus' mest signifikante karaktertræk, hans snuhed, sættes altså op imod Aeneas og hans folks medmenneskelighed.⁵⁹ Hvor Odysseus altså fremstilles af Vergil, som en mand, der prioriterer sine egne interesser frem for ansvaret for sine mænd, så fremstiller han Aeneas som en ansvarsfuld leder, der varetager sin forpligtelse overfor sit folk, og forlader strandbredden *i stilhed*, og med alt hvad

53. Heinze (1915), pp. 112–13 og Ramminger (1991) pp. 54 og 71 især.

54. *Od.* 9. 224–27.

55. *Od.* 9.228–230.

56. *Od.* 9. vv. 289, 311 og 344.

57. *Od.* 9.370.

58. *Od.* 9.366: “οὐτίς ἐμοί γ’ ὄνομα.”

59. Som Horsfall også berører kort i sin introduktion til *Aeneidens* 2. bog: “note [...] the [...] tactic of mitigating the defeat by the rhetoric of the victor’s use of deceit”, Horsfall (2008) xiv.

remmer og tøj kan holde.⁶⁰ Odysseus er drevet af egen interesse og ønsket om, at hans ry skal blive endnu større, hvorimod Aeneas ikke blot tager ansvaret for sine mænds sikkerhed, men også Achaemenides, sådan som det sig bør.⁶¹ At Odysseus er drevet af sin egen interesse og omsorg for sit ry, fortæller den homeriske digter også i *Odysseens* 11. bog, da helten rejser til Hades for at finde svar på, om han nogensinde kommer hjem til Ithaka.⁶² Da han møder Theiresias, får han at vide, at han og hans folk skal holde sig fra Solgudens kvæg, ellers vil de dø, og Odysseus selv vil som den eneste komme hjem, men til et hjem i sorg.⁶³ Theiresias fortæller endvidere Odysseus, at sjælene vil fortælle ham sandheden, når de har smagt det ofrede blod. Da Odysseus lader sin moder drikke af blodet, spørger han først til, hvordan hun er død, og derefter til sin *γέρας*, sin ære. Af alle de spørgsmål Odysseus kunne stille sjælene i Hades, er noget af det første, der falder ham ind, altså hans ære.

Vergil har i *Aeneidens* 6. bog lavet et *Leitmotiv* til Odysseus' nedstigning til Hades, ved også at lade sin helt rejse ned i underverdenen. Men Aeneas' formål med rejsen er et andet end Odysseus': Han vil have vished om sin slægts fremtid, og ikke hvad der er ham selv forundt.⁶⁴ Aeneas fremstilles her igen, som en leder, der primært tænker på sit folk, og varetager sine offentlige forpligtelser, mens Odysseus har sit ry og sin velstand i højsædet og varetager sine private interesser. Dette tydeliggøres også af det velkendte faktum, at Odysseus ender med at være den eneste, der kommer frem til Ithaka. Endvidere er det ganske kraftfuldt, at Odysseus kaldes *hortator scelerum*, opildner til ondt, i *Aeneidens* tydeligste parallel til *Odysseen*, Aeneas' *katabasis* i 6. bog.⁶⁵

Men ikke blot storme og anden guddommelig intervention forhindrer helten i at nå sit mål, også kvinder har det med at skabe uventede forhindringer for helten. På vores punktliste over karakteristika figurerer dette som et selvstændigt punkt. Jeg vil dog behandle

60. *Aen.* 3.667–68.

61. *Aen.* 3.667.

62. *Od.* 11.100.

63. Jf. *Od.* 9.527–534.

64. *Aen.* 6.66.

65. *Aen.* 6.529.

punktet i forlængelse af sammenligningen med Odysseus, og hvorledes de to helte overkommer de udfordringer, de møder på deres respektive rejser.

I kvindernes vold

Som følge af heltens uimodståelige ydre er kvinder et hyppigt tema i epikken, men de er ikke agerende karakterer på samme måde som helten. De sætter snarere scenen. Oftest er de årsag til konflikter, ligesom Helene, Cryseïs og Briseïs i *Iliaden*, eller forhindringer for helten til at opnå sit mål, ligesom Kirke og Kalypso i *Odysseen*. Kvindernes funktion i narrativet står derfor oftest i relation til en helt, hvis historie vi skal have fortalt.

Knauer har i sit *index fontium* vist, at Dido rummer elementer af de to kvinder, som har de største roller i *Odysseen*: Kalypso og Kirke.⁶⁶ Jeg vil derfor fokusere min analyse på Dido, da hun foruden at trække veksler på de to førnævnte homeriske kvindefigurer, også er den vigtigste kvinde i *Aeneiden*. Som vi skal se, spiller hun endvidere rent kompositorisk samme rolle som Kirke og Kalypso: Hun er en forhindring på Aeneas' vej mod Latium og en prøvelse for hans determination og *pietas*.

Dido tager imod Aeneas, da han er tvunget på afveje af en storm, ligesom også Kirke modtager Odysseus, som er blevet kastet omkring på havet. Men den mere besidderiske kærlighed, som Kalypso repræsenterer, og forsøget på at gifte sig med den skibsfarende, rummer Dido også. Vi finder et *Leitzitat*⁶⁷ i 1.617, hvor Dido siger:

tune ille Aeneas quem Dardanio Anchisae
alma Venus Phrygii genuit Simoentis ad undam?⁶⁸

Hun har altså hørt om Aeneas og hans historie før. Ligeledes siger Kirke, da hendes gift ikke virker på Odysseus:

66. Knauer (1964), pp. 100–101.

67. Knauer (1964), p. 98. *I.e.* et eller flere vers, der er oversættelser eller gendigtninger af et eller flere vers.

68. “Er du virkelig den Aeneas, som kærlige Venus fik med dardaniske Anchises ved den Phrygiske Simois' bølger?”

ἦ σὺ γ' Ὀδυσσεύς ἐσσι πολύτροπος, ὃν τέ μοι αἰεὶ
φάσκειν ἐλεύσεσθαι χρυσόρραπις Ἀργεΐφόντης.⁶⁹

Læseren genkender altså her den narrative struktur fra *Odysseen*. Jeg vil dog i det følgende vise, at Dido, i modsætning til Kirke og Kalypso i *Odysseen*, ikke blot er en forhindring på Aeneas' vej, men at hun tjener det formål at fremhæve Aeneas' *pietas* og sende ham videre på sin vej med fornyet determination.⁷⁰

Dido har været genstand for adskillige fortolkninger gennem tiderne, men den mest almindelige opfattelse af hende er, at hun er en helstøbt karakter, der rammer læseren i hjertet, og overskygger Aeneas, som står tilbage som en usympatisk og apatisk karakter.⁷¹ Dido rammer os på samme måde som Hektor i *Iliaden*, men jeg tror, at Kenneth McLeish har en god pointe, når han minder os om, at Dido for læseren på Vergils tid ville fremstå som en “unbalanced barbarian queen,”⁷² ligesom grækerne ubetinget holdt med Achilleus. Aeneas fremhæves derved i kontrast til Dido som en mand af mådehold og mental sundhed. I det følgende vil jeg vise hvorfor.

Allerede i 4. bogs første verselinjer beskrives Didos forelskelse som en gift, som hun hengiver sig til,⁷³ og kigger vi på Didos lignelser, tegner de et billede af en kvinde, der er dødsdømt. I versene 141–50 sammenlignes Aeneas med Apollon, som naturligvis er en reference til Aeneas' skønhed, men lignelsen beskriver også den koggerbærende Apollon, jægeren, og ordlyden i *tela sonant umeris*⁷⁴ er næsten identisk med *Iliaden* 1.46: ἔκλαγξαν δ' ἄρ' ὀϊστοὶ ἐπ' ὤμων.⁷⁵ Vi genkalder os altså den Apollon, som sender en pil med pest

69. *Od.* 10.330: “så er du altså Odysseus, den vidt omrejsende, som Slangedræberen, ham med guldstaven, ofte har fortalt mig ville komme”. Som også bemærket af Knauer (1964), pp. 101–102.

70. Oversættelsen af *pietas* er vanskelig. Jensen og Goldschmidt oversætter med ‘fromhed’ eller ‘gudfrygt’, som idag har kristne konnotationer, men det latinske *pietas* omfatter også retfærdig og loyal adfærd både overfor guderne, ens forældre og familie, samt ens land. Jeg vil i det følgende derfor foretage et lån af det latinske substantiv *pietas* og adjektivet *pious*, for at undgå misforståelser. I denne sammenhæng menes altså Aeneas' loyalitet overfor guderne.

71. Bowra (1999 [1933]), p. 204.

72. McLeish (1990), p. 134.

73. *Aen.* 4.1–2.

74. *Aen.* 4.149: “pilene raslede på hans skuldrer”.

75. “og pilene raslede på hans skuldrer”.

mod grækerne, og Aeneas i den metaforiske rolle som jægeren Apollon bliver særligt kontrasteret til Dido, som i versene 68–73 sammenlignes med en hind, som er ramt af en giftig pil: hendes kærlighed til Aeneas.⁷⁶ Som Didos frustration får overtaget over hende, og som hun bevæger sig på kanten af sammenbrud, sammenlignes hun i versene 301–4 med en bacchantinde, hvor, som McLeish også bemærker, det stadig er muligt for hende at komme til sig selv igen og overvinde galskaben.⁷⁷ Men *the point of no return* er i vers 437 ff., da Aeneas ikke kan overtales til at blive i Karthago, og Dido små 10 verselinjer senere beslutter sig for at tage sit eget liv. Herefter sammenlignes hun i versene 469–73 med Euripides' tragiske karakterer, Pentheus og Orestes, og hendes undergang er nu helt uundgåelig. Hendes galskab tager til, og hendes replikker bærer mere og mere præg af en tragisk karakter:

non potui abreptum diuellere corpus et undis
spargere? non socios, non ipsum absumere ferro
Ascanium patriisque epulandum ponere mensis?⁷⁸

Også Didos sidste replik

'moriemur inultae,
sed moriamur' ait. 'sic, sic iuuat ire sub umbras.
hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto
Dardanus, et nostrae secum ferat omina mortis.'⁷⁹

76. Jf. *Aen.* 4.1.

77. McLeish (1990), p. 138.

78. *Aen.* 4.600–602: "Kunne jeg ikke godt flå det bortførte legeme itu og sprede det i bølgerne? Eller tilintetgøre hans fæller og ham ved sværdet og stille Ascanius frem til at mæske sig ved det fædrene bord?"

79. *Aen.* 6.659–62: "'Jeg vil dø, uden at have fået hævn, dog lad mig dø' sagde hun; 'sådan, sådan er det en lettelse at gå blandt skyggerne. Den grumme dardaner skal sluge denne ild med øjnene fra sit høje sæde, lad ham bringe min døds onde varsel med sig på vejen.'"

understreger, hvordan galskaben nu har grebet hende fuldstændig. Sammenligningen med de tragiske figurer Pentheus og Orestes, samt den åbenlyse parallel til Medea kan ikke være gået læseren på Vergils tid forbi. Som tidligere antydte, har mange gennem tiden ment, at Aeneas spiller en endimensionel rolle i 4. bog, men det er dog interessant at se på spændingsfeltet mellem Aeneas og Dido, på hvilke punkter de er lig, og på hvilke punkter de adskiller sig fra hinanden. For det er her, at Aeneas' karakter virkelig kommer til udtryk. Dido er, som vi har set, som en tragisk figur forgiftet af kærligheden, og fuldstændig fortabt. Aeneas på den anden side spiller en birolle med blot to taler i 4. bog.⁸⁰ I den første tale viser Aeneas medlidenhed med Dido, men samtidig understreger han tydeligt sin uskyld, da han siger:

nec coniugis umquam
praetendi taedas aut haec in foedera ueni.⁸¹

Udsagnet peger tilbage på vers 172, hvor Dido kalder affæren for et bryllup, og hvor Aeneas faktisk er ganske fraværende fra narrativet. Hans sidste ord er: *Italiam non sponte sequor*.⁸² Han påpeger her, at det ikke er for at gøre Dido ondt, at han rejser, men fordi det er gudernes vilje, og at han bliver nødt til at påtage sig opgaven. Den sidste linje af hans tale viser altså klart Aeneas' ansvarsfølelse. Merkurs ord i hans drøm gjorde stort indtryk på ham, og nu er han blevet revet ud af sin forblindelse, efter at han rent faktisk var blevet forført af Dido og forestillingen om et liv i Karthago og tilmed havde iklædt sig karthaginsk klædedragt.

Efter Dido igen taler til ham med hårde ord, får Aeneas for første og eneste gang i 4. bog epitetet *pius*.⁸³ Aeneas forstår nu, at han ikke kan blive, og adlyder gudernes vilje. Deri består hans *pietas*.

80. Såfremt vi ikke regner de indirekte ordrer med i vers 288–94.

81. *Aen.* 4.338–39: “ej heller fremdrog jeg nogensinde bryllupsfakler eller kom efter sådan et forbund.”

82. *Aen.* 4.361: “ej af egen fri vilje søger jeg Italien.”

83. *Aen.* 4.393.

Alt det foregående, hvordan Dido svigter sit løfte til sin afdøde mand og ikke accepterer gudernes vilje, viser os, at det er Dido, der er *impia*, og her i vers 393 bliver det bekræftet. Didos tragiske karakter bliver yderligere fremhævet, da den alvidende fortæller taler direkte til hende i vers 408, og nærmest spiller rollen som en tragisk korleder.

Aeneas' anden tale er til sine mænd i vers 573 ff., hvor han opmuntrer dem til at sætte sejl, og fortæller, at en gud har talt til ham i hans drøm og befalet ham at rejse videre. Som egetræet, han tidligere er blevet sammenlignet med i vers 441–49, står Aeneas fast, *certus eundi*.⁸⁴ Han er nu, omend han kort mistede fodfæstet, tilbage på den vej, guderne har lagt for ham, og han har accepteret sin skæbne. Didos funktion i eposset er altså at fremhæve Aeneas' *pietas* ved selv at repræsentere det præcis modsatte. Endvidere står Didos følelseskaos i skærende kontrast til Aeneas' selvbeherskelse. Helt uberørt af situationen er han dog ikke. Han giver udtryk for, at det gør ondt på ham at skulle forlade Dido,⁸⁵ men han lader i sidste ende ikke sine følelser afholde ham fra at lyde gudernes kald.

Lad mig opsummere: Vi har nu set, hvordan Vergil i 1.–6. bog har komponeret en række passager analogt til *Odysseen*. Odysseus' mest markante, og af grækerne mest priste, karaktertræk er hans snuhed, men Vergil formår ved indirekte, omend åbenbart for den i *Odysseen* bevandrede læser, at skabe sin helt ud fra et homerisk ideal, som han lader Aeneas overgå. Aeneas er således, til en vis grad, et produkt af en efterrationalisering over Odysseus' valg. Han handler med andre ord rigtigt de steder, hvor Odysseus handler forkert, og træder lige så stille ud af Odysseus' skygge.

Vergils primære fokus synes at ligge på Aeneas' ansvar over for sit folk og hvordan han undertrykker sine personlige behov til fordel for det kollektive velbefindende. Dido-episoden viser os desuden, at også andre lider under Aeneas' pligtskyldighed, men hans instinktive modvilje mod at rejse fra Dido viser Aeneas' følelser for hende og at han er påvirket af sine valgs konsekvenser for andre end ham selv.

Ligesom Odysseus bliver Aeneas forført til at følge en vej, som ikke er ham skæbnebestemt, da han slår sig ned hos Dido i Karthago, men han finder vejen igen, og forstår stadig mere af meningen med sit liv. Odysseus derimod synes ikke at lære af sine fejltagelser, og

84. *Aen.* 4.554.

85. Jf. *Aen.* 4.332.

falder i kløerne på den ene kvinde efter den anden. Vergil har i Aeneas skabt en sympatisk og ansvarsbevidst helt, der lærer af sine fejl, og som overvejer sine beslutninger nøje, fremfor lystbetonet at kaste sig hovedkulds ud i endnu et eventyr.

Der begynder altså at tegne sig et billede af, hvad Vergils hensigt med den tætte forbindelse til *Odysseen* er: at fremstille Aeneas som en helt, der på det menneskelige, moralske og bevidste plan er Odysseus overlegen. Vergil er med andre gået et skridt videre med sin *imitatio Graeca*, og har i Aeneas lavet en *aemulatio* af Odysseus.

Den byomstyrtende kriger

Vi bevæger os nu til punkt 6 over heltens karakteristika: den byomstyrtende kriger. 7.–12. bog af *Aeneiden* er traditionelt kendt som “*Aeneidens* Iliade,” da handlingen i store træk leder tankerne over på *Iliaden*.⁸⁶ I det følgende vil jeg derfor undersøge, hvordan Aeneas optræder i rollen som kriger, og på hvilke punkter hans karakter ligner eller afviger fra sit homeriske modstykke, Achilleus.

Apollon varslor gennem Sibyllen en trojansk krig på ny,⁸⁷ og advarer om, at også Latium har sin Achilleus,⁸⁸ og kvinden, der bliver skyld i det hele er, som en anden Helene, Lavinia.⁸⁹ Vergil har hermed skabt endnu en parallel til Homer ved at lade den overordnede komposition følge *Iliadens*. Dette skaber hos læseren en forventning om, hvad der skal ske: En by skal falde og en protagonist skal hævne sin vens død ved at dræbe en antagonist.

Første gang vi ser Aeneas i rollen som kriger, er i hans fortælling om Trojas fald i 2. bog, hvor vi får en “forpremiere” på den kriger, vi kommer til at se i særligt 10., 11. og 12. bog. Da hesten er kommet ind i byen, og trojanerne tror, at krigen er ovre, og at grækerne har trukket sig tilbage, fester de. Vinen har gjort sit, men også de trætte lemmer bringer

86. Jeg refererer også her kort Knauers undersøgelser af *Aeneidens* 7.–12. bog og deres homeriske forlæg: Knauer mener dog, at bøgerne 7 og 8 ikke er del af *Aeneidens* Iliade: *Aen.* 7 & 8 svarer til *Od.* 13–14, *Aen.* 9 svarer til *Il.* 8–12, samt 22.364–22.515, *Aen.* 10 svarer til *Il.* 16, *Aen.* 11 svarer til *Il.* 24, og endelig *Aen.* 12 svarer til *Il.* 22–22.363.

87. *Aen.* 6.86.

88. *Aen.* 6.87.

89. *Aen.* 6.93.

byen i slummer.⁹⁰ Hektor kommer til Aeneas i et drømmesyn, og byder ham at flygte.⁹¹ Men Aeneas flygter ikke. Han griber sine våben, omend han ikke har en tilstrækkelig plan, *nec sat rationis in armis*.⁹² Som Horsfall skriver, mestrer Aeneas ikke den romerske hærførers rolighed og evne til at lægge en plan,⁹³ og i stedet for at være rolig og fattet gribes han af vrede⁹⁴ og opmuntrer sine mænd til at gå ind i kampen, hvor den er voldsomst.⁹⁵ Netop vreden har Aeneas, som vi skal se, tilfælles med Achilleus. Dette vil jeg vende tilbage til i næste afsnit, hvor jeg vil behandle heltens følelser. Lad os først se på, om Aeneas er en 'byomstyrter'.

Helten er, som sagt, en kriger, og han forsvarer sin by og sit land, for at sikre dets overlevelse, men han er ikke blot defensiv, han er også i høj grad offensiv. En måde hvorpå helten kunne sikre sin bys videre overlevelse, var ved at erobre andre byer, og derved sikre sig mere land og de rigdomme, der måtte gemme sig inden for murene. At indtage en by er altså en måde, hvorpå helten sikrer sin bys eksistens, men naturligvis også der, hvor han sikrer sit eget ry, og netop epitetet 'byomstyrter', *πολίπορθος*, er et prestigefyldt og traditionelt epitet i Homer.⁹⁶ Både Achilleus og Odysseus tilskrives epitetet,⁹⁷ og flere steder praler Achilleus af de byer, han har erobret.⁹⁸ Den homeriske digter understreger også dette karaktertræk ved Achilleus i den møjsommelige beskrivelse af hans skjold i *Iliaden* 18.470–617, hvor der på den ene side skildres en by i fred, og på den anden en by under belejring.

90. *Aen.* 2.253 og 2.265.

91. *Aen.* 2.279–297.

92. *Aen.* 2.314.

93. Horsfall (2008), p. 267.

94. *Aen.* 2.316.

95. *Aen.* 2.353.

96. West (2007), pp. 452–453.

97. Achilleus: *Il.* 8.372, 15.77, 21.550 og 24.108. Odysseus: *Il.* 2.278, 10.363, *Od.* 8.3, 14.447, 16.442, 18.356, 22.283 og 24.119.

98. *Il.* 9.328, 18.342.

Vergil har givet Aeneas en trefoldig rolle, hvad byer angår. Han er for det første vidne til sin bys undergang, men han er også selv en byomstyrter og skæbnebestemt til at grundlægge en by. At Aeneas er vidne til sin bys undergang, behøver vi ikke dvæle ved, men Aeneas' dobbelte rolle som byomstyrter og bygrundlægger er imidlertid mere interessant.

Hvis vi vender blikket tilbage mod Didos selvmord, ser vi, at Karthago falder, da Dido tager sit liv. Vergil lader Didos søster, Anna, lave sammenligningen:

extinxti te meque, soror, populumque patresque
Sidonios urbemque tuam.⁹⁹

Dido er altså Karthago, og Karthago er Dido. De to er gensidigt afhængige.¹⁰⁰ Karthago er et mikrokosmos, hvis fine symbiotiske balance ødelægges, da Dido dør. Endvidere beskriver Vergil, hvordan Dido brænder med kærlighedens ild, da Aeneas fortæller sin historie om Troja i 2. bog. Det flammende Troja fungerer kompositorisk som et spejlbillede af Dido og Karthago.¹⁰¹ Kærligheden udvikler sig til en brændende ild, og Dido er, som en anden by, belejret, men af kærlighed. Således fremstiller Vergil her kærlighed, som en lige så destruktiv kraft som krig, og Didos kærlighed til Aeneas afvæbner hende fuldstændig og bliver hendes og Karthagos' undergang. Aeneas' rolle som byomstyrter antyder Vergil ved at lade Dido begå selvmord med *hans* sværd.

I 7. bog spiller Aeneas dog tydeligt rollen som byomstyrter. Bogen starter næsten som hele eposset: Aeneas og hans mænd ankommer til et fremmed kongerige, og Ilioneus er mægler, men fra i 1. bog at være på flugt, er Aeneas og hans mænd nu den angribende part.¹⁰² Trojanerne, med Aeneas i spidsen, angriber en gammel by, med en gammel konge, nemlig Latium og Latinus, akkurat som Achilleus og myrmidonerne, sammen med de øvrige grækere, angriber Troja og Priamos. Latinus' palads alluderer desuden til Troja ved sit gamle laurbærtræ:

99. *Aen.* 4.682–83. "Du har taget livet af dig selv og mig, søster, og folket og de sidoniske fædre og din by."

100. Putnam (2011), p. 59.

101. Putnam (2011), p. 60.

102. Putnam (2011), p. 67.

laurus erat tecti medio in penetralibus altis
sacra comam multosque metu seruata per annos,¹⁰³

Ordlyden genkalder beskrivelsen af det gamle laurbærtræ i Priamos' palads:

aedibus in mediis nudoque sub aetheris axe
ingens ara fuit iuxtaque ueterrima laurus
incumbens arae atque umbra complexa penatis.¹⁰⁴

Ved denne reference tilbage til Troja antyder Vergil ganske tydeligt, at en lignende skæbne truer Latium, og vi forstår altså allerede fra 7. bog, at Aeneas og hans mænd nu spiller rollen som grækerne i endnu en storslået bys fald, og at Aeneas, som sit folks leder, til dels spiller rollen som Achilleus.¹⁰⁵ Aeneas bevæger sig fra i 4. bog at være *nescius*, uvidende, om den skæbne han overlader Dido til,¹⁰⁶ til med fuldt overlæg, at vælte Latium.

I følelsernes vold

Vreden

Iliadens første ord, *μῆνιν*, vreden, angiver epossets hovedtema. Vreden, som griber Achilleus, udløses dels af Agamemnons krænkelser af hans stolthed, men vigtigst er det tabet af Patroklos, der udløser en sådan vrede i Achilleus, at den udvikler sig til en personlig vendetta. Det eneste Achilleus kan tænke på, er at hævne Patroklos' død ved at slå hans morder, Hektor, ihjel.

103. *Aen.* 7.59–60: "I midten af paladset, i den inderste gård, stod et laurbærtræ med helligt løv, som igennem mange år var bevaret på grund af ærefrygt."

104. *Aen.* 2.512–14: "midt i paladset under den åbne himmel var et stort alter og ved siden af dette et oldgammelt laurbærtræ, som hang ned over alteret og omgav penaterne med skygge."

105. Nortwick mener dog, at den kompositionelle allusion først ses i slutningen af bog 8, da Aeneas modtager sine guddommelige våben. Nortwick (1980), p. 308.

106. *Aen.* 4.72.

Aeneidens første ord har Vergil ladet være *arma*, våben,¹⁰⁷ men *arma* er blot en del af det direkte objekt-syntagma for *cano*: Den anden del er *virum*. Manden, der er tale om, er naturligvis Aeneas, og våbnene er hans, for ligesom Achilleus (og en hvilken som helst anden helt), så kan Aeneas dårligt bestå uden sine våben. Vergil viser os dermed helt fra begyndelsen, at hans digt handler om våben, men måske vigtigere endnu, om manden bag våbnene, hans kamp og hans fremtid. Pointen understreges i 8.731:

attollens umero famamque et fata nepotum¹⁰⁸

Da Aeneas i 10.510–11 får besked om Pallas' død, reagerer han prompte. Han forstår, at hans mænd har brug for ham. Han ved, hvad han skal, og er ikke den samme usikre mand, som i 2.314, hvor han ikke rigtig vidste, hvad hans våben nyttede.¹⁰⁹ Achilleus går i opløsning, da Antilochos fortæller ham, at Patroklos er død, og han er i så dårlig forfatning, at Antilochos tilmed er bange for, at han vil begå selvmord.¹¹⁰ Aeneas derimod kaster sig, ligesom i 2. bog, ind i kampen, og "huggede de nærmeste ned med sit sværd",¹¹¹ men i modsætning til i 2. bog er han nu målrettet. Han skal hævne Pallas' død. Hverken Anchises eller en gud kommer ham til hjælp, som de ellers har gjort det gang på gang *Aeneiden* igennem. Aeneas handler selv. Hans følelser beskrives ikke direkte, men da fortælleren siger: at *Pallas, Euander, in ipsis omnia sunt oculis*,¹¹² forstår vi, at Aeneas er berørt og har ét for øje, at hævne Pallas' død.

Achilleus får hjælp af sin moder, Thetis, der opmuntrer sin søn til igen at gå ind i kampen og hævne Patroklos' død. Men inden Achilleus træffer sit berømte valg mellem et kort liv med evigt eftermæle eller et langt lykkeligt liv, siger han noget interessant:

ὡς ἔρις ἔκ τε θεῶν ἔκ τ' ἀνθρώπων ἀπόλοιτο

107. *Arma* kan naturligvis også betyde 'krig', en dobbelthed som Vergil har udnyttet.

108. "løftende på sin skulder sin slægts ry og skæbne".

109. Jf. note 98.

110. *Il.*18.34: "δείδιε γὰρ μὴ λαιμὸν ἀπαμήσειε σιδήρῳ."

111. " *proxima quaeque metit gladio*".

112. *Aen.* 10.515–16 "Pallas, Euander, for hans øjne stod alt".

καὶ χόλος, ὅς τ' ἐφέηκε πολύφρονά περ χαλεπήναι,

[...]

ὡς ἐμὲ νῦν ἐχόλωσεν ἄναξ ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων.

[...]

θυμὸν ἐνὶ στήθεσσι φίλον δαμάσαντες ἀνάγκη·

νῦν δ' εἶμ' ὄφρα φίλης κεφαλῆς ὀλετῆρα κιχέω

Ἑκτορα.¹¹³

Achilleus vil altså besinde sig, men det betyder ikke, at han ikke vil hævne Patroklos, for det er hans pligt, og en usagt del af det krigerkodeks, helten efterlever. For som Iris siger til Achilleus, vil skammen være hans, hvis trojanerne skamferer Patroklos' lig.¹¹⁴ En dræbt kammerat skulle hævnes, så hans død ikke var forgæves, og så hævneren naturligvis kunne erhverve sig et ry for gerningen. Når Achilleus siger, at han skal tøjle sit sind, betyder det ikke, at han skal besinde sig *per se*, men snarere at han skal bruge sin vrede konstruktivt. Kombinationen af vrede, mod og målrettethed er således hans dødelige cocktail. For hovedkulds at kaste sig ind i kampen, sådan som Aeneas gør det i *Aeneidens* 2. bog, er det rene selvmord. Helten må have *ratio in armis*. Netop dette har Aeneas i 10. bog, og ligesom Achilleus er han klar over, at han skal redde sin vens lig, og hævne hans død, for ikke at pådrage sig skam. Aeneas efterlever altså det homeriske helteideals principper om ære og skam i krig.

Men hvorfor bliver Aeneas så opflammet af hævntørst? Vergil har strøet flere hentydninger til et romantisk forhold mellem Aeneas og Pallas ud over eposset, som da Aeneas ser den døde Pallas:

113. *Il.* 18.107–115: “Gid al fjendskab vil forsvinde fra gudernes og menneskenes verden, også al vrede, for den driver den vise til at blive særdeles voldsom. [...] ligesom mændenes konge Agamemnon for nylig hidsede mig op [...] mit sind må tæmmes i mit bryst. Nu må jeg gå, for at jeg kan hævne min kære vens morder, Hektor.”

114. *Il.* 10.196: “σοὶ λάβη, αἶ κέν τι νέκυσ ἡσχυμμένος ἔλθῃ.”

ipse caput niuei fultum Pallantis et ora
ut uidit leuique patens in pectore uulnus
cuspidis Ausoniae,¹¹⁵

Vergil tegner et billede af den fine og næsten feminine Pallas og udbygger det kort efter:

qualem uirgineo demessum pollice florem
seu mollis uiolae seu anguentis hyacinthi,
cui neque fulgor adhuc nec dum sua forma recessit,
non iam mater alit tellus uirisque ministrat.¹¹⁶

Adskillige ord i lignelsen hentyder til Pallas' uskyld og renhed: Hans livsblomst plukkes af en jomfru, og han sammenlignes med jordbundens feminine og sarte blomster, violen og hyacinten. Særligt *mollis* har en bred semantik, det kan betyde 'sart' og 'fin', men også 'slap' og 'kvindagtig'. I konteksten er det klart, at betydningen af *mollis* her er flydende. Ganske subtilt antyder Vergil måske, at Aeneas' følelser for Pallas stikker dybere end blot en mentors. Vi forstår, at Aeneas og Pallas har et forhold, der minder om Achilleus' og Patroklos'. Den homeriske digter skriver heller ikke direkte, at Achilleus og Patroklos er elskere, og er ligeledes subtil i sit sprog til at beskrive forholdet mellem dem.

I 8. bogs 115. vers kommer Aeneas til Pallantium på foranledning af flodguden Tiberen. Her indgår han gæstevenskab med Pallas, og i vers 169 med Euander. I vers 608 giver Venus sin søn de våben, som Vulcan har smedet, akkurat som Hephaistos smeder Achilleus' våben i *Iliadens* 18. sang. Læseren aner derfor, i hvilken retning Vergils epos nu bevæger sig: Vi skal høre, om den afsindige vrede, den *furor*, der griber Aeneas.

115. *Aen.* 11.39–41: "Da han så den snehvide Pallas' hoved på båren, og så såret fra ausonerens lanse stå åbent i det lette bryst, talte han således med fremsprungne tårer".

116. *Aen.* 11.68–71: "ligesom en blomst plukket af jomfru-tommel, eller en sart viol eller en overbøjet hyacint, for hvem hverken glans eller form endnu er aftaget, moder jord den ej længere nærer og forsyner med livskraft."

Som sagt reagerer Aeneas prompte på Pallas' død, og efter at have slagtet sig vej gennem fjenderne, griber han fire af Sulmos sønner og derefter fire af Ufens' sønner som ofre til Pallas' ligbål.¹¹⁷ Vi mindes her, at Achilleus også griber tolv troiske drenge som ofre til Patroklos.¹¹⁸ Omend Aeneas ofrer færre drenge end Achilleus, gør Vergils benævnelse af deres fædre, Sulmo og Ufens, ved navn handlingen mere personlig for læseren, og derved mere grusom. Putnam mener desuden, at Aeneas' handling overgår Achilleus' i voldsomhed, fordi han ofrer blodet af de unge drenge, fremfor "blot" at brænde dem på bålet ligesom Achilleus. Hvorvidt det ene overgår det andet i grusomhed er svært at sige, men det er klart, at *Aeneidens* fokus ligger på blodet, og set i lyset af, at ofrenes fædre bogstaveligt talt ser deres kød og blod blive ofret, som dyr, maler Vergil billedet tydeligere op, og gør det derfor mere makabert. Læseren mindes også Priamos, der i 2. bog ser sin søn blive dræbt af Pyrrhus, og glider "i sin søns store blodpøl".¹¹⁹

Det næste navngivne offer for Aeneas' hævn tog er Magus, som griber Aeneas' knæ og beder om nåde, men forgæves. Aeneas bøjer hans nakke stejlt tilbage og hugger sværdet i hans hals helt til hæftet, *capulo tenus applicat ensem*.¹²⁰ Scenen, der endvidere bringer mindelser om Achilleus' dræbende spyd, der løber igennem Hektors hals,¹²¹ er et *Leitzitat* til bog 2 vers 553, hvor Pyrrhus slår Priamos ihjel: *capulo tenus abdidit ensem*,¹²² og ser vi på verselinjerne i deres helhed er også cæsurer og diæresis ens:

10.536: cervice orantis | capulo | tenus : applicat ensem

2.553: extulit ac lateri | capulo | tenus : abdidit ensem

117. *Aen.* 10.517–20. I den følgende analyse af Aeneas' hævn tog, følger jeg Putnams analyse på siderne 19–48 i Putnam (2011). Dog følger jeg Conte og Horsfall's læsning, at versene 567–588, hvor Aeneas ser Helene, og betænker at dræbe hende, er en senere tilføjelse, og derfor ikke autentisk. Hvis man anser episoden for autentisk (som f.eks. Putnam gør, er det klart, at Aeneas' hævn tørst og raseri når et uhyggeligt højdepunkt her, og at hævn motivet senere afspejler denne situation, hvor Aeneas rent faktisk dræber flere supplikanter, heriblandt Turnus. Se Horsfall (2008), p. 1, særligt afsnit (8) samt Contes udgave af *Aeneiden* fra 2005.

118. *Il.* 21.26–32

119. *Aen.* 2.551.

120. *Aen.* 10.536.

121. *Il.* 22.327: "ἀντικρὺ δ' ἀπαλοῖο δι' ἀχένος ἤλυθ' ἀκωκῆ." "fuldstændigt gennem den bløde hals løb spidsen igennem".

122. *Aen.* 2.553.

I begge verselinjer indrammes *capulo* af to maskuline cæsurer, og toner således ganske emfatisk frem. Særlig gruvækkende er det, at det netop er *capulo*, som metrisk er fremhævet, da det yderligere understreger voldsomheden i versenes handling. Slutteligt har begge verselinjer den hyppige bukolske diærese, som videre understreger og isolerer det dræbende hug.

I beskrivelsen af Sulmo og Ufens uhyggelige vidne til deres sønners mord mindes læseren subtilt om Priamos' lignende skæbne, men nu er allusionen helt klar. Den sætter yderligere Aeneas' handlinger i perspektiv, da vi husker Priamos' sidste ord til Pyrrhus: Han udbryder, at Pyrrhus vil blive straffet af guderne *pro scelere*.¹²³ Vergil bruger *scelus*, det stærkeste ord på latin for en handling, der er moralsk forkastelig, og udsagnet er derfor ganske kraftigt. Priamos fortsætter:

at non ille, satum quo te mentiris, Achilles
talis in hoste fuit Priamo; sed iura fidemque
supplicis erubuit corpusque exsanguie sepulcro
reddidit Hectoreum meque in mea regna remisit.¹²⁴

Vergil lader Priamos fremhæve, at selv Achilleus udviste barmhjertighed i sin *furor* og respekterede Priamos' bøn. Herved siger han altså indirekte, at Pyrrhus ikke er nær den helt, som hans fader var. Den bevidste allusion til Pyrrhus' drab på Priamos tjener til at vise, at Aeneas har bevæget sig væk fra den *pietas*, han tidligere udviste, og i kraft af sine handlinger er han ved at udvikle sig til en skånselsløs dræber, der i sin grusomhed overgår Achilleus.

123. *Aen.* 2.535.

124. *Aen.* 2.540–42: "Men således var ikke han, fra hvem du lyver om, at du nedstammer, Achilleus, overfor sin fjende Priamos; nej han respekterede den bedendes troskab og ed, og tilbageleverede Hektors lig til en blodløs begravelse og gav mig lejde til at komme tilbage til mit rige."

På sit hævnstogt dræber Aeneas også præsterne Haemonides og Umbro. Intet står længere mellem ham og det at sikre Pallas' lig – end ikke præster. Men det mest signifikante i Vergils beskrivelse af drabet på Haemonides er, at han beskrives som *Phoebi Triviaeque sacerdos*, samme apposition som beskriver Sibyllen.¹²⁵ Som Putnam rigtigt nok bemærker, drejer Vergil læserens opmærksomhed over på det moralsk forkastelige i at dræbe en præst ved at lave en reference til Sibyllen og den bog i digtet, hvor beskrivelsen af Aeneas' *pietas* når sit absolutte højdepunkt.¹²⁶

Putnam kommenterer, at Sibyllen er mediet mellem Aeneas og Anchises, og at hun derfor udgør en vigtig forbindelse mellem far og søn. Ved drabet på Haemonides afskærer Aeneas metaforisk forbindelsen til sin fader, som blev skabt gennem Sibyllen, og hengiver sig i stedet fuldstændigt til sine følelser. Han husker ikke længere på Anchises' ord:

parcere subiectis et debellare superbos¹²⁷

Som vi så, rykkede end ikke Magus' appel om at tænke på sin egen fader og sin søn ved Aeneas sind. Og det bliver ikke sidste gang, han går imod sin faders *dictum*. Også Tarquitus og Liger beder for deres liv, men heller ikke deres bønner hører Aeneas.¹²⁸ Frem mod Turnus' død, minder Vergil os atter om Anchises' ord ved at kalde Turnus for *superbus*. Allerede i 10.514, da fortælleren bryder den narrative kontekst og taler direkte til Turnus, kaldes han *superbus*.¹²⁹ Og da endelig Turnus ligger på sine knæ og bønfalder Aeneas, om at skåne ham for sin faders skyld, tøver Aeneas, men da han ser Pallas' bælte om Turnus' skulder, hugger han sværdet i ham.¹³⁰ Vergil bruger verbet *condo*, som dels kan betyde 'hugger,' men også kan bruges om at grundlægge en by, sådan som Vergil bruger det i 1. bog vers 5: *dum conderet urbem*. Omend Putnam bemærker dette, skriver han om

125. *Aen.* 6.35.

126. Putnam (2011), p. 32.

127. *Aen.* 6.853: "At være nådig mod dem, som underkaster sig, og besejre de hovmodige."

128. *Aen.* 10.554 og 5.595–99.

129. Jf. 12.326 og 9.126.

130. *Aen.* 12.938–42, samt 12.950.

epossets slutning, at “the most striking omission is that of Rome itself.”¹³¹ Men jeg mener nu, at Rom er ganske til stede: I 1. bog bruger Vergil imperfektum præteritum konjunktiv, men ved at genbruge verbet *condo*, og sætte det i perfektum indikativ, indikerer Vergil naturligvis verbalhandlingens punktualitet, men også, at i det øjeblik, hvor Turnus nagles til jorden med Aeneas’ sværd, dér grundlægges Rom.¹³² Vergil har altså ladet Aeneas følge Achilleus’ afsindige hævntogt, og tilmed ladet ham overgå Achilleus i grusomhed.

Årsagen til Aeneas’ *furor* er Pallas’ død, og hans vrede er på sin vis parallel med Achilleus’ *μῆνις* efter tabet af sin Patroklos. Men det er vigtigt at bide mærke i, hvordan Aeneas har Euander, som han indgik forbund med, i tankerne. Aeneas er forpligtet af gæstevenskabet til at hævne Pallas’ død. Euander udtrykker det klart:

quod uitam moror inuisam Pallante perempto
dextera causa tua est, Turnum gnatoque patrique
quam debere uides¹³³

Aeneas står altså i gæld til Euander, og det er med det *in mente*, at Aeneas forfølger Turnus. Det er sin højre hånd, han kigger på, inden han slår Turnus ihjel. Den højre hånd, som han har indgået gæstevenskabet til Euander med, den højre hånd, som nu er forpligtet til at hævne Pallas’ død.

Aeneas’ hævntogt, og i sidste ende drab på Turnus, er altså ikke som Achilleus’ en personlig vendetta, men en pligtskyldig handling, ved hvilken Aeneas på sin vis viser sin *pietas*. Lad os dvæle lidt ved denne *pietas*. Vi så tidligere, hvorledes også Dido-karakteren tjente til at fremhæve og understrege dette karaktertræk ved Aeneas, og allerede i prooimiet omtales Aeneas som en mand af ekstraordinær *pietas*. Vergil lader os således fra digtets første verselinjer vide, at hans helts tema er *pietas* ved at lægge en poetisk emfase på netop dette karaktertræk. Eposset igennem giver Vergil sin helt epitetet *pius* sytten

131. Putnam (2011), p. 115.

132. Som også bemærket af Tarrant (2012), p. 340.

133. *Aen.* 11.177–79: “Grunden til at jeg dvæler i dette ubarmhjertige liv, nu hvor Pallas er blevet dræbt, er at din højre hånd, som du ser, skylder Turnus til søn og fader.”

gange,¹³⁴ han tiltales eller omtales som sådan syv gange,¹³⁵ og endelig lader Vergil ham præsentere sig selv som sådan to gange.¹³⁶ Det er altså klart, at *pietas* er en vigtig del af Aeneas' karakter.¹³⁷

Hos Homer beskrives Aeneas som en helt, der er gudfrygtig og elsket af guderne, en kvalitet som Xenophon kalder *εὐσέβεια*.¹³⁸ Og det må blandt andet være dette, som Vergil prøver at fange i *pius*. Således har Vergil altså igen taget et allerede etableret karakteristikum ved sin helt i Homer, og *arbejdet videre på det*. Vergil har således skabt sin helt med et stærkt værdisæt, og den moralske karakter, som Vergil har givet Aeneas, formår at hive helten ud af episk tid, som nu engang er den narrative ramme, han befinder sig i, og gør ham åben for fortolkning i Vergils samtid såvel som i dag.

Der er altså flere elementer i Aeneas' *furor*. Han er dels i opløsning over Pallas' død, og styret af sine følelser, dels er han forpligtet til at hævne Pallas' mord i kraft af det gæstevenskab, han indgik med Euander. Midt i sin afsindige vrede er Aeneas altså drevet af pligtskyldighed, *pietas*, og har et konkret mål for øje, nemlig at dræbe Turnus.

Tårerne

En af de mest berømte passager fra *Iliaden* er i 1. sang, hvor Achilleus trækker sig væk fra grækernes lejr og grædende kalder på sin moder.¹³⁹ Passagen er så berømt, da man ikke forventer, at en muskelmand som Achilleus græder, og tilmed kalder på sin moder. Men her viser den homeriske digter os den menneskelige side af helten, som lytteren kan identificere sig med.

134. *Aen.* 1.220, 1.305, 4.393, 5.26, 5.286, 5.685, 6.9, 6.176, 6.232, 7.5, 8.84, 10.591, 10.783, 12.75, 12.311.

135. 1.378, 1.545, 3.480, 6.403, 6.769, 10.826, 11.292.

136. *Aen.* 1.378, 10.826

137. Vergils brug af epiteter er, som Parry, har vist ikke et produkt af at få et vers til at gå op. Vergil bruger sjældent epiteter om andre end Aeneas. Turnus tilskrives f.eks. kun et epitete 3 gange ud af de 58 gange, han er nævnt ved navn. Parry (1971), p. 36.

138. *Cyn.* 1.15. Se også Moseley (1925), pp. 392–393

139. *Il.* 1.348 ff.

Også Odysseus græder, da skjalden Demodokos synger om Troja. Den homeriske digter understreger det patetiske, da han laver en lignelse med en kvinde, som begræder sin mand, der er faldet i krig.¹⁴⁰ I et andet sjovt eksempel spørger Achilleus drillende Patroklos, hvorfor han sidder og græder som en lille pige.¹⁴¹

Selvom det at græde måske anses for kvindagtigt, er det ikke desto mindre noget, mange mænd gør i de homeriske digte. Da kyklopen spiser to af Odysseus' mænd, strækker mændene armene op mod Zeus, mens de græder,¹⁴² og da mandskabet senere drager til Hades sammen med Kirke, går de "grædende" ombord "med friske tårer strømmende."¹⁴³

Tidligere så vi, hvordan Aeneas reagerede prompte, da han fik at vide, at Pallas var faldet, og tog afsted, for at sikre hans lig. Handlingen i sig selv viser naturligvis, at Aeneas holder af Pallas, men det er primært harme, Aeneas udviser. Først i 11. bog, da han ser Pallas' lig, bryder han ud i gråd. Hurtigt drejer hans klagesang sig dog over på Pallas' fader Euander, og hvor forfærdeligt det bliver for ham, når han hører om ulykken:

*infelix, nati funus crudele uidebis!*¹⁴⁴

Og særlig bliver Aeneas rørt til tårer i sager, der vedrører hans far eller forhold af samme karakter, som det de har haft. Vi ser for eksempel, at han midt i sin vildskab, og efter at have dræbt suplikanter, der bad Aeneas huske på sin egen fader, pludselig røres af Lausus og Mezentius. Aeneas sårer først Mezentius, men hans søn Lausus kommer sin fader til undsætning, og tager ene kampen op mod Aeneas. Da siger Aeneas til Lausus, at han er for overmodig og narres af kærligheden.¹⁴⁵ Derefter dræber han ham. Da Aeneas ser livet ebbe ud af den unge Lausus, er det dog nærmest som om, han for et øjeblik rives ud af sin flammende vrede. Han føler medynk:

140. *Od.* 8.521–535.

141. *Il.* 16.7–11.

142. *Od.* 9.294.

143. *Od.* 11.5: *βαίνομεν ἀχνύμενοι, θαλερὸν κατὰ δάκρυ χέοντες.*

144. *Aen.* 11.53: "Ulykkelig, du som skal se dit barns ulykkelige begravelse."

145. *Aen.* 10.811–12.

ingemuit miserans grauter dextramque tetendit,
et mentem patriae subiit pietatis imago¹⁴⁶

Vi har nu set, hvordan Aeneas på sin vis rummer stærkere følelser end Achilleus og Odysseus. Vreden han gribes af, er mere intens og ubarmhjertig end selv Achilleus', og han bliver rørt til tårer så ofte, at det næsten er reglen snarere end undtagelsen. Men på ét punkt adskiller Aeneas sig fra Achilleus og Odysseus: hans tøven.

Tøven, som følger af tvivlrådighed er ikke en decideret grundfølelse, men jeg vil nu alligevel behandle det her, da det er en stor del af Aeneas' person, og som vi har set, lader Vergil sin helt tøve i digtets dramatiske slutning.

Som Putnam rigtigt bemærker, er en helt ikke kendetegnet ved at tøve. Han styrter derimod frem i sin adrenalinrus,¹⁴⁷ og er en handlingens mand. Flere steder i *Aeneiden* udtrykker Aeneas dog tvivl eller tøven, og har brug for andre til at udlægge jærtegn og drømme for ham. I 3.41–47 siger hans landsmand Polydoros' ånd til ham, at han skal skynde sig at flygte. Polydoros' ord er helt klare, og han gentager tilmed imperativen: *heu fuge crudelis terras, fuge litus auarum*,¹⁴⁸ som iøvrigt genkalder Hektors imperativ til Aeneas i 2. bog: *heu fuge, nate dea*.¹⁴⁹ Alligevel tvivler Aeneas, og spørger alle til råds, men først og fremmest sin fader.¹⁵⁰

Særligt i 5. bog beskrives Aeneas i en længere periode som fuldstændig tvivlrådig. Kvinderne har sat ild til flåden på Sicilien, da de ikke orker at rejse mere. I sin fortvivlelse beder Aeneas til Zeus, som slukker branden med et skybrud. Aeneas er i tvivl om, hvorvidt han skal blive på Sicilien og opgive sin mission, og vender og drejer sagen i sit sind.¹⁵¹ Den vise Nautes fortæller ham, at han skal lade de svage blive tilbage og drage videre på sin

146. *Aen.* 10.823: "Han sukkede af tærende medynk, og rakte frem sin højre hånd, og billedet på faderlig *pietas* sprang ham i sinde."

147. Putnam (1999 [1984]), p. 414.

148. *Aen.* 3.44: "Ak, flygt fra de grusomme lande, flygt fra de grådiges kyster."

149. *Aen.* 2.289: "Ak, flygt, du afkom af en gudinde." Som også bemærket af Horsfall (2008), p. 250.

150. *Aen.* 3.58–59.

151. *Aen.* 5.701–2.

“ædle mission,”¹⁵² men end ikke Nautes’ ord beroliger Aeneas. Først da hans fader kommer til ham i en drøm og giver ham løsningen, befries han fra sin kummer.¹⁵³

Vergil lægger endvidere stor emfase på dette karaktertræk ved at lade Aeneas tøve i epossets klimatiske slutning. Da Turnus beder ham skåne sit liv, tøver Aeneas, og kigger på sin højre hånd, som Euander bad ham hævne Pallas med, og som han også kigger på, efter han dræber den unge Lausus.¹⁵⁴ Hvordan vi skal forstå Aeneas’ tøven, og hvorfor Vergil gang på gang fremhæver den, er imidlertid et godt spørgsmål. Måske vi finder svaret i 6. bog, da Anchises nævner Fabius Maximus,¹⁵⁵ som senere fik tilnavnet *cunctator*, tøveren, efter sin strategiske overlegenhed i den 2. Puniske Krig mod Hannibal. Tilbage i 1942 viste Richardson, at verset

unus qui nobis cunctando restituis rem¹⁵⁶

er et direkte citat fra Ennius, med *qui* og verbets person som de eneste ændringer.¹⁵⁷ Anchises priser altså denne *cunctator*, og siger med Ennius’ ord, at tøven var årsag til frelsen. Hvordan vi videre skal fortolke Aeneas’ tøven, er en artikel i sig selv. Efter således at have givet et forsigtigt bud på sammenhængen, vender vi nu tilbage til slagmarken, hvor det udødelige ry høstes. Dermed er vi nu nået til punkt 8 og 9 på vores liste, som jeg vil behandle samlet.

Stræben efter udødeligt renommé

Ved at etablere sig et uforgængeligt ry kunne helten bryde den menneskelige begrænsning, døden, og leve videre i sang, generation efter generation. Et uforgængeligt ry var med andre ord en måde at omgå døden på.

152. *Aen.* 5.713–16.

153. *Aen.* 5.747–48.

154. *Aen.* 11.177–79 samt 10.822.

155. *Aen.* 6.845.

156. *Aen.* 6.846: “Du ene som for os frelste situationen ved at tøve.”

157. Richardson (1942), p. 40.

Κλέος, ry, er naturligvis bundet til den enkelte helt, men som Hektor siger til Andromache i *Iliaden* 6.446, er han blevet opdraget til at kæmpe i forreste række, “for at hævde både sit fædrene og sit eget ry.”¹⁵⁸ Med disse vers kan vi fint sammenfatte det homeriske heltekodeks: Det var heltens forpligtelse at etablere et ry for sig selv i kamp og derved opretholde det ry, han måtte have arvet af sine forfædre. Hektor skal vinde et ry for sig selv, men det er også hans pligt at opretholde (eller forbedre) det ry, hans fader har, så han ikke bliver glemmt.

Det latinske *fama* er mindst lige så komplekst, som det græske κλέος.¹⁵⁹ Begge ord kan dels betyde ‘ry’ og ‘efterretning.’¹⁶⁰ Det *fama*, jeg vil beskæftige mig med her, er altså det, der denoterer ‘ry’ eller ‘navnkundighed,’ og jeg vil vise, at ideen om at sikre sig et uforgængeligt ry også findes i *Aeneiden*.

Særligt i 2. bog udviser Aeneas en forståelse for det homeriske krigerkodeks: at vinde hæder i krig ved at slå ihjel, eller ved at blive dræbt med ansigtet mod sin fjende, og derved sikre sig *fama*.

Vergil har skrevet 2. bog således, at læseren forstår det kaos, grækernes angreb udløser, og som Aeneas pludselig befinder sig i. Samtidig afspejler de ydre omstændigheder Aeneas’ sindstilstand. Hektor kommer til ham i et drømmesyn og beder ham

158. "ἔπει μάθον ἔμμεναι ἐσθλὸς | αἰεὶ καὶ πρότισι μετὰ Τρώεσσι μάχεσθαι | ἄρνύμενος πατρός τε μέγα κλέος ἧδ' ἐμὸν αὐτοῦ."

159. Hardie (2012), p. 3, samt pp. 6–11, hvor han gennemgår en række semantiske dichotomier.

160. Greindl (1938), p. 18 Det semantiske skel er muligvis lettere på tysk: ‘Ruhm’ overfor ‘Kunde’.

udtrykkeligt om at flygte,¹⁶¹ men det er som om, Aeneas i sit chok over situationens alvor ikke forstår budskabet.¹⁶² Han forklarer at:

furor iraque mentem
praecipitat, pulchrumque mori succurrit in armis.¹⁶³

Her opfører Aeneas sig som en græsk helt, og viser, hvad helteidealet er: at kaste sig ind i kampen, og hvis skæbnen vil, at det er nu, man skal dø, så dør man med æren i behold, ikke med benene på nakken. Aeneas videreudvikler ideen. Han opmuntrer sine mænd til at kaste sig ind i kampen, der hvor den er tættest, med følgende *in mente*:

una salus uictis nullam sperare salutem.¹⁶⁴

Overført er denne *una salus*, at man derved dør med æren i behold, og sikrer sig et ry derfor. I 2. bog lever Aeneas altså op til det homeriske helteideal om at sikre sig et ry. Det er først, da Venus griber fat i ham og minder ham om hans familie, at han begynder at forstå, hvad hans mission er.

161. *Aen.* 2.270 ff.

162. Jeg er ikke enig i Horsfalls analyse af passagen, hvori han skriver, at Aeneas glemmer drømmen, da han bliver vækket af de høje lyde fra kampene udenfor. Man kan måske til nød forsvare, at det er lydene, der vækker ham. Men Horsfall fortsætter, at det er Anchises "with particular propriety", der minder Aeneas om drømmen, da Anchises "reintroduces them [penaterne] at last into the narrative" og henviser til vers 717. Men Horsfall må have forlæst sig, for intet sted står der, at det er Anchises, der gør opmærksom på penaterne. Det latinske lyder: "*ergo age, care pater, [...] tu, genitor, cape sacra manu patrisque penatis*" ("altså kom, kære fader, [...] tag du, far, de hellige og fædrene penater."). Det er her klart, at det er Aeneas selv, der gør opmærksom på penaterne. Endvidere forekommer det besynderligt, at Aeneas i så fald ikke ville fortælle Dido, hvornår han så kom i tanke om drømmen, for i 2.287 bryder han fortællingen, og taler til Dido og tilhørerne: *ille nihil, nec me quaerentem uana moratur* ("han sagde intet, og koncentrerede sig ikke om mig, der søgte tomme spørgsmål"). Man kunne da forestille sig, at Vergil ville have lavet endnu en metatekstuel kommentar, hvis han ønskede, at vi skulle forstå, at Aeneas på et senere tidspunkt forstod sin mission.

163. 2.316–17: "raseri og vrede overtog mit sind, og smukt forekom det mig at dø bevæbnet."

164. *Aen.* 2.354: "den eneste frelse for besejrede mænd er, at der intet håb er om frelse."

At Aeneas ikke tager notits af Hektors ord, og faktisk forsøger at kaste sig ind i kampen igen, da hans fader ikke vil forlade Troja og derved også går imod Venus' ord, kunne tyde på, at Vergil forsøger at mane samtidens eventuelle opfattelser af, at Aeneas er en kujon, til jorden. Aeneas viser ved sine handlinger, at han ikke er en kujon, men at han er tvunget af guddommelig vilje til at flygte.

Ligesom Hektor ytrede i citatet ovenfor, at han også var forpligtet til at ære sine forfædre, siger Aeneas noget lignende til Iulus:

sis memor et te animo repetentem exempla tuorum
et pater Aeneas et auunculus excitet Hector.¹⁶⁵

Og kort forinden får man et ekko af Achilleus' dilemma: hjemkomsten og det lange lykkelige liv eller tidlig død og udødelig hæder, da Aeneas siger til Iulus:

disce, puer, uirtutem ex me uerumque laborem, fortunam ex aliis.¹⁶⁶

Aeneas har altså accepteret sin skæbne, og har dermed måttet tilsidesætte sin egen lykke. Og vejen til et evigt ry lader Vergil Herkules understrege:

sed famam extendere factis hoc virtutis opus.¹⁶⁷

Aeneas ofrer, ligesom Achilleus, sin lykke til gengæld for sin mission, men hans mission er større end Achilleus' (og Odysseus'), da den vil gavne generationer af mænd, og ikke kun ham selv. Også Aeneas' *fama* overgår langt Achilleus' og Odysseus': Han skal grundlægge Rom, verdens største imperium, og nok når Achilleus' og Odysseus' κλέα til stjernerne, men Aeneas' *fama* er opført i sten.

165. *Aen.* 12.439–40: “Kommer du i hu og genkalder dine forbilleder, skal både din fader Aeneas og din morbroder Hektor dig ophæve.”

166. *Aen.* 12.435–36: “mod og sandt arbejde skal du lære fra mig, min dreng, lykke fra andre.”

167. *Aen.* 10.467: “men ry at udbrede ved handling, det er den modiges dont.”

I 2. bog, hvor vi møder Aeneas i rollen som kriger for første gang, efterlever han det homeriske heltkodeks: at acceptere døden, og at dø i kamp. Vergil understreger 2. bog igennem, hvordan det ikke er med Aeneas' gode vilje, at han ender med at flygte, for det er ikke i overensstemmelse med heltens æreskodeks. Aeneas accepterer, at hans time er kommet, og at han hellere vil dø med æren i behold end at dø en anonym død. Med andre ord er Aeneas ikke bange for døden, og efterlever således punkt 9 på vores liste over heltens karakteristika. Endvidere viser Aeneas også, at han er en sand kriger. I 2. bog er han en ubarmhertig dræber, omend Vergil underspiller Aeneas' nedslagtning af grækerne ved at lade dem være en anonym masse, som Aeneas hugger sig vej igennem, men Aeneas' hævntogt i 10. bog, som minder læseren om den nådesløse Achilleus, overgår, som vi har set, Achilleus'.

I afsnittet om følelsernes vold, så vi, hvordan Aeneas ligesom Achilleus og Odysseus ofte græder, og ligesom Achilleus gribes han også af en voldsom vrede og hævntørst, men Aeneas skiller sig ud fra begge de homeriske helte ved ofte at være i tvivl.

Konklusion

For at se, hvorvidt Aeneas er en *imitatio Graeca*, formulerede jeg en nominal definition af den homeriske idealhelt, som han er repræsenteret i Achilleus og Odysseus. I henhold til definitionen inddrog og analyserede jeg relevante tekststeder, hvorved det var muligt at se, på hvilke punkter Aeneas ligner eller adskiller sig fra den homeriske idealhelt.

Analysen har vist, at vi kan sætte flueben ved samtlige punkter på listen. Men det alene er ikke nødvendigvis ensbetydende med, at Aeneas er en græsk helt, for som vi så, afviger Aeneas fra sine homeriske ækvivalenter.

Det blev hurtigt klart, at Aeneas besidder de tre første karakteristika: Han er af guddommelig æt, han har en ekstrem natur og han er rig. Ved at analysere såkaldte *Leitmotive* og mindre allusioner til specifikke passager i Homer, kunne vi se, på hvilke punkter Aeneas ligner den homeriske idealhelt og på hvilke punkter han afviger fra den.

I analysen af udfordringer, som helten møder på sin vej, så vi, hvordan Aeneas fulgte i Odysseus' fodspor, men Vergils intention med den kompositoriske allusion blev hurtig klar: Nok spiller Aeneas rollen som Odysseus, men han spiller den bedre. I stedet for at fokusere på sit eget ry og agere på sine impulser fremstiller Vergil sin helt som en ansvarsfuld leder, der ikke sætter sig selv først. I forlængelse heraf undersøgte jeg karakteren Dido, som rent kompositorisk er en forhindring på Aeneas' vej. Her blev Aeneas' loyalitet og pligttopfyldende selvopofrelse understreget, da han accepterede gudernes vilje, og lod sin lykke, og Dido, tilbage.

I analyserne af *Leitmotive* til *Iliaden*, så vi, hvordan Vergil igen havde formet Aeneas efter den homeriske idealhelt, og ladet ham overgå forbilledet: Aeneas er voldsommere end Achilleus, men hans voldsomhed er ikke på samme måde udtryk for en personlig vendetta. I 10. bog handler Aeneas hurtigt, og fremstilles mere vild og ubarmhjertig end Achilleus. Men Aeneas' hævn tog er udløst af hans loyalitet til Pallas' far Euander. Han tog Pallas med i krig, og påtog sig derved ansvaret for ham. Da Aeneas til sidst kigger på sin højre hånd, som han gav i gæstevenskabets navn, er han klar over, at hans forpligtelse over for Euander må fuldbyrdes. Aeneas slår altså Turnus ihjel som følge af sin loyalitet, sin *pietas*, over for Euander.

Vi så endvidere, hvordan Achilleus og Odysseus begge er 'byomstyrtere'. Vergil lader også Aeneas påtage sig den rolle, da han rent metaforisk er skyld i Karthagos undergang, og ligeledes da han går i krig mod latinerne. Vergil ophæver dog Aeneas' destruktive natur ved også at lade ham grundlægge en by, og hvilken en! Heri består også Aeneas' *fama*, som langt overgår Achilleus' og Odysseus'.

To punkter, der er centrale i karakterskildringen af Aeneas, figurer dog ikke på listen, hans tøven og hans *pietas*. Vergil fremhæver i Aeneas en rettidig omhu, som dog til tider nærmest er retarderende, men ikke desto mindre har Vergil skabt en helt, der ikke handler uden nøje at have overvejet konsekvenserne. Som vi har set kaldes Aeneas *pious* eposset igennem, og efter at have analyseret de mange *Leitmotive* til Homer, ser vi, at dér hvor Aeneas afviger fra det homeriske helteideal, dér har Aeneas mulighed for at vise sin *pietas*. Aeneas er loyal over for sin fader og sin søn, han er loyal over for guderne, omend de

presser ham til det yderste, og han er loyal over for sin gæsteven, og derved altså tro mod sit ord.

Ud fra ovenstående er det klart, at Vergil har skabt Aeneas i den homeriske idealhelts billede. Men han er ikke blot en *imitatio Graeca*, han er en *aemulatio*.

Bibliografi

- Bowra, C. (1999 [1933]). "Aeneas and the Stoic Ideal: Critical Assessments of Classical Authors" in P. Hardie (Ed.), *Virgil, Critical Assessments of Classical Authors* (Vol. III: The Aeneid, pp. 204–217). London; New York: Routledge.
- Burck, E. (1966). *Wege zu Vergil*. (H. Oppermann, Ed.). Darmstadt.
- Conington, J. (1863). *P. Vergili Maronis Opera: The Works of Virgil, With a Commentary* (Vol. II, containing the first six books of the Aeneid). London: Whitaker; Co.
- Conte, G. B. (1999). *Latin Literature*. U.S.A.: The Johns Hopkins University Press.
- Greindl, M. (1938). ΚΛΕΟΣ ΚΥΔΟΣ ΕΥΧΟΣ ΤΙΜΗ ΦΑΤΙΣ ΔΟΞΑ, *Eine bedeutungsgeschichtliche Untersuchung des epischen und lyrischen Sprachbrauches*. Lengerich.
- Hardie, P. (2012). *Rumour and Renown: Representations of Fama in Western Literature*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Harrison, S. (Ed.). (2005). *A Companion to Latin Literature*. Blackwell Publishing Ltd.
- Heinze, R. (1915). *Virgils epische Technik*. Leipzig.
- Hight, G. (1972). *The Speeches in Vergil's Aeneid* (Vol. 64). London: Oxford University Press.
- Horsfall, N. (2008). *Virgil, Aeneid 2: A Commentary* (Vol. Volume 299). Leiden: Brill.
- Knauer, G. N. (1964). Vergil's "Aeneid" and Homer: Critical Assessments of Classical Authors. In P. Hardie (Ed.), *Virgil* (Vol. III: The Aeneid). London; New York: Routledge.
- Mackail, J. (1930). *The Aeneid: With introduction and Commentary*. Oxford: The Clarendon Press.

- McLeish, K. (1990). Dido, Aeneas, and the Concept of *pietas*. In I. McAusland & P. Walcott (Eds.), *Virgil*. Oxford: Oxford University Press.
- Miller, D. A. (2000). *The Epic Hero*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Moseley, N. (1925). Pius Aeneas, 20 (7).
- Nortwick, T. V. (1980). Aeneas, Turnus and Achilles. *Transactions of the American Philological Association*, 110, 303–314.
- Parry, M. (1971). *The Making of Homeric Verse: The collected papers of Milman Parry*. (A. Parry, Ed.). The Clarendon Press.
- Pöschl, V. (1968). *The Art of Vergil: Image and Symbol in the Aeneid*. Ann Arbor.
- Putnam, M. C. (2011). *The Humanness of Heroes: Studies in the Conclusion of Virgil's Aeneid*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Putnam, M. C. (1999 [1984]). The Hesitation of Aeneas: Critical Assessments of Classical Authors. In P. Hardie (Ed.), *Virgil, Critical Assessments of Classical Authors* (Vol. III: The Aeneid). London; New York: Routledge.
- Ramminger, J. (1991). Imitation and Allusion in the Achaemenides Scene (Vergil, *Aeneid* 3.588-691), 112 (1 (spring)).
- Redfield, J. (1975). *Nature and Culture in the Iliad: The Tragedy of Hector*. Chicago.
- Richardson, L. (1942). Direct citation of Ennius in Virgil. *The Classical Quarterly*, 36(1/2), 40–42.
- Tarrant, R. (Ed.). (2012). *Virgil Aeneid: Book XII*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tortzen, C. G. (2004). *Antik Mytologi*. Danmark: Høst og Søn.
- West, M. L. (2007). *Indo-European Poetry and Myth*. Oxford: Oxford University Press.